

De Parijse Mengelberg-opnamen opnieuw verdoekt

Eric Derom

In 2009 werden twee onbekende opnames van Mengelbergconcerten door het label Malibrán uitgebracht. Een zekere Jean Farjanel had drie dozen met Pyralplaten afkomstig uit het volledig verdwenen muziekarchieff van Radio-Paris, de door de Duitse bezetter gecontroleerde Franse radiozender, op een vlooienmarkt te Lyon aangetroffen. Naast een in het Frans gezongen derde bedrijf van de Meistersinger van Nürnberg onder leiding van Gustave Cloëz, bevatten de andere dozen live-opnames van twee concerten die Mengelberg in januari 1944 in het Parijse Théâtre des Champs-Élysées dirigeerde. De klankkwaliteit van de opnames was variabel. Meer nog dan in het Chopin/Tsjajkovski-concert vertoonden de Pyralplaten waarop het Dvořák/Franck-concert waren vastgelegd ernstige tekenen van slijtage. Daarenboven was de restauratie van Malibrán op meer dan één vlak problematisch: onwaarschijnlijke variaties in de dynamiek, wisselingen in toonhoogte tussen twee Pyralplaten, het wegvallen van halve of hele maten muziek. Deze elementen kwamen het muzikale discours van Mengelberg en het orkest niet ten goede. Bij het beluisteren van de opnames vroegen meerderen zich af of het niet beter had gekund.

Mengelberg was in Parijs geen onbekende. Zijn eerste optreden daar dateert van 1907 bij het Orchestre Colonne. Op dat eerste Parijse concert zouden er tot en met 25 juni 1944 58 andere volgen: 24 werden met het Concertgebouworkest gegeven, de andere met verschillende Parijse formaties, waaronder tussen 1942 en 1944 29 concerten met het Grand Orchestre de Radio-

Théâtre des Champs-Élysées, Avenue Montaigne, Parijs

Paris. Toen in november 1942 Mengelberg voor de eerste keer voor dat bewuste orkest stond, bestond deze formatie nauwelijks een jaar. De jonge Jean Fournet had het op 15 oktober 1941 boven het doopvont gehouden. De meeste concerten werden gegeven in het Théâtre des Champs-Élysées, waarbij studioconcerten afgewisseld werden met publieke optredens die gratis toegankelijk waren. Prestigieuze Franse solisten speelden er niet alleen onder leiding van chef-dirigent Jean Fournet, maar in toenemende mate betraden ook Duitse dirigenten, waaronder Oswald Kabasta uit München, Fritz Lehmann uit Wuppertal, Hans Rosbaud uit Straatsburg, Franz von Hoesslin uit Lausanne, Paul van Kempen uit Aken en Herbert von Karajan uit Berlijn het rostrum.

In het najaar van 1943, na een succesvol festival van vijf concerten met Franse muziek, hield chef-dirigent Jean Fournet het bij Radio-Paris klaarblijkelijk voor bekeken: hij aanvaarde een positie bij de Opéra-Comique en zou bij Radio-Paris enkel nog in maart en juli 1944 voor het orkest komen te

staan. Zijn laatste concert betrof één van de twee jubileumconcerten die ter ere van de tachtigjarige Richard Strauss werden gehouden, en wel als invaller voor Fritz Lehmann. Hiermee sloot hij de spreekwoordelijke hekken van het Grand Orchestre de Radio-Paris.

Het onverwachte vertrek van Jean Fournet bij het Grand Orchestre de Radio-Paris in november 1943 verplichtte de Duitse artistieke directeur van het orkest, Otto Sonnen, de leiding van de symfonieconcerten toe te vertrouwen aan Duitse, Roemeense, Japanse, Nederlandse en Franse gastdirigenten, waaronder Willem Mengelberg. Waaronder Mengelberg uitgerekend in januari 1944 in Parijs voor maar liefst elf concerten opdook, is niet geweten. Wel was hij door zijn succesvolle Beethovencyclus van juni 1943 met het orkest goed vertrouwd geraakt. Volgens het getuigenis van Maurice Gendron had Mengelberg het orkest toen „als een paard getemd”. Interviews met musici die onder hem in Parijs gespeeld hebben verschenen voor enkele jaren in het ledenblad van de Willem Mengelberg Vereniging.

Voor Mengelberg begon het muziekseizoen 1943/44 onder een bijzonder slecht gesternte. Op 11 oktober 1943 overleed zijn geliefde echtgenote, hetgeen hem noopte engagementen in Dresden, Halle, Kopenhagen en Brussel af te zeggen. Intussen was de Tweede Wereldoorlog in zijn eindfase getreden met een progressieve destructie van de West-Europese infrastructuur, hetgeen de mobiliteit van personen tussen staten en steden aanzienlijk bemoeilijktte.

Mengelberg voorzag bij Radio-Paris een eerste reeks van zes concerten. Het afzeggen van enkele concerten in Spanje stelde hem in staat vijf bijkomende concerten aan te nemen. Medio februari 1944 reisde hij af naar Nederland om er zijn verplichtingen bij het Concertgebouworkest na te komen. Mengelberg beëindigde zijn muzikale loopbaan

met twee Beethovencycli, één in Amsterdam, één in Parijs.

Bij het eerste Parijse concert van 6 januari 1944 moest Mengelberg om gezondheidsredenen verstek laten gaan. Gustave Cloëz nam over. Nadien liep alles volgens schema, zij het dat het afgezegde concert later werd ingehaald met een voor Mengelberg ongebruikelijk programma dat het best als een “Casinoconcert” wordt omschreven: de Wilhelm Tell-ouverture van Rossini, de Arlésienne-suite van Bizet, Schuberts Rosamunde en Tsjajkovski’s Notenkrakersuite.

Een gunstige wind maakte dat de door Malibran vroeger uitgegeven Pyral-opnamen eind vorig jaar aan een andere restaurateur van 78 toeren konden worden toevertrouwd, te weten Yves St-Laurent. Deze Canadese leraar houdt zich in zijn vrije tijd onledig met het verdoeken van schellakplaten, waarbij hij erop toeziet de originele opnames op klanktechnisch vlak zo weinig mogelijk te manipuleren. Zijn verdoelingen kunnen online besteld worden via zijn website www.78experience.com.

Zijn interventie is substantieel beter geslaagd dan hetgeen Malibran tien jaar geleden gerealiseerd heeft. Wegens een te slechte staat van het origineel heeft St-Laurent van de restauratie van de ouverture *Le Carnaval Romain* van Hector Berlioz moeten afzien. Het celloconcert van Antonín Dvořák met Paul Tortelier en de Symfonie van César Franck klinken beduidend beter dan in de vorige verdoeking, en door de hoge to-

Ici, Radio-Paris...
GRANDS CONCERTS PUBLICS
Le dimanche 16 janvier, de 20 h. 20 à 22 h.
LE GRAND ORCHESTRE DE RADIO-PARIS
Direction : WILLEM MENDELBERG
CHERUBINI — DVORAK — FRANCK
Retransmission depuis le THÉÂTRE des CHAMPS-ÉLYSÉES. METRO
Alma-Marcou
Longueurs d'onde 280 m. 9 et 312 m. 8

Le Matin, 15 januari 1944

gallica BnF

nen wat te minderen en de basklank wat te versterken wordt de meer dan 75 jaar oude opname best genietbaar. Tortelier en Mengelberg zijn duidelijk op elkaar afgestemd. De Franck draagt op interpretatief vlak Mengelberg's stempel en is vrij vergelijkbaar met de twee opnames die Mengelberg met het Concertgebouworkest enkele jaren voordien verwezenlijkte.

Klanktechnisch is het tweede concert superieur aan het eerste concert. [Het achtergrond geruis, storend voor sommigen, werd niet weggewerkt, ten voordele van het behoud van het oorspronkelijke reliëf in het klankbeeld.](#) De dynamiek is geloofwaardig, de platen zijn perfect aan elkaar gelast, hoogstens ontwaart een zeer aandachtige luisteraar een lichte instabiliteit in de stemming van de klank, een euvel dat niet kon worden weggewerkt. Het concert waarin Alfred Cortot in het pianoconcerto nr. 2 van Chopin soleerde is ook op orkestraal vlak interessant. Naar verluidt wordt een versie gespeeld waarvan de orkestpartijen door Cortot werden getoucheerd. Zoals in zijn opname met het Concertgebouworkest uit

1943 met Theo van der Pas brengt Mengelberg een zeer symfonische lezing van de orkestrale inleiding, waarbij het er in Parijs nog dramatischer, om niet te zeggen wilder aan toe gaat dan in Amsterdam. Cortot slaat wel eens een verkeerde toets aan, maar dat is men van hem gewoon. Het tweede deel is van een zelden gehoorde romantische dromerigheid, met ook hier een echte dialoog tussen Cortot en Mengelberg, twee musici die elkaar al jaren kenden en elkaar onverwacht in Parijs terugvonden.

Op het concert van 20 januari 1944 was de *Pathétique* van Tsjaikovski het koninginnenstuk van de avond. De eerste 10 minuten lijken Mengelberg en het orkest elkaar wat te verkennen, maar nadien komt de interpretatie echt op dreef en geeft het orkest zich volledig over aan Mengelberg. Men treft in deze live opname alle ingrediënten aan die Mengelberg's uitvoering van de *Pathétique* kenmerken, zoals wij die uit zijn twee Telefunken-opnamen kennen: de idiomatische rubati, duidelijk geïndividualiseerde akkoorden, het op het voorplan plaatsen van de pauken in het tweede deel. Is het orkest

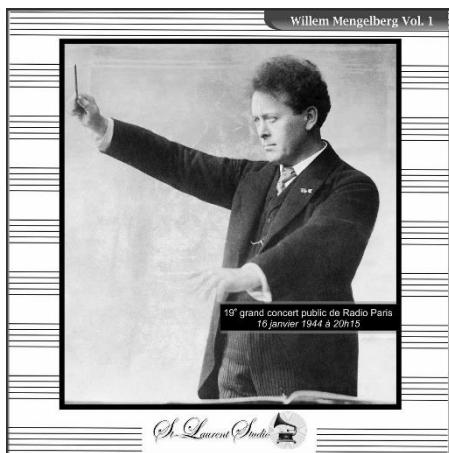
Yves St-Laurent

op technisch vlak duidelijk de mindere ten overstaan van het Concertgebouworkest, de uitvoering komt als opvallend dramatisch over, in het bijzonder het derde en vierde deel. Deze live-opname is in die mate interessant dat het rubato dat Mengelberg in zijn lezing van de *Pathétique* toepast spontaner en minder berekend overkomt dan in zijn twee studio-opnames voor Telefunken. Door in het ritme te zwemmen (een uitdrukking van Wim Straesser) verplicht Mengelberg de musici zijn dirigeerstok te volgen. Onder Mengelberg spelen de musici van Radio-Paris met beduidend meer vuur en enthousiasme dan onder Fournet die met hetzelfde orkest in 1943 een wat braaf klinkende opname van Berlioz' *Damnation de Faust* realiseerde. Wat Mengelberg uit het lamentoso haalt is hartverscheurend, bij het eerste akkoord wordt men haast bij de keel gegrepen en de opgebouwde spanning blijft tot de slotnoot aanhouden. In deze uitvoering tilt Mengelberg het orkest boven zijn niveau uit. De tenor van de uitvoering is dramatischer dan die van de Telefunkenopnamen. Net zoals in de concertopname van de symfonie nr. 3 van Brahms uit februari 1944 in Amsterdam, lijkt ook hier Mengelberg zijn gebruikelijke blijheid van musiceren in te ruilen voor dramatiek, een dramatiek die men eerder van een Wilhelm Furtwängler of een Hans Knappertsbusch verwacht. Een impact van de oorlogsomstandigheden op zijn interpretatie?

Le Matin, 19 januari 1944

gallica BnF

De eerste Mengelberg-cd van St-Laurent Studio

Wegens hun algemene klankkwaliteit mogen wij deze opnames niet bij de 'gemiddelde melomaan' aanbevelen, doch wel aan diegenen die interesse vertonen voor de interpretatiekunst van Willem Mengelberg. Zij vormen het ultieme bewijs dat Mengelberg voor om het even welk orkest zichzelf bleef. In zijn achtste levensdecade was Mengelberg helemaal niet uitgerangeerd maar nog perfect in staat om niet alleen toporkesten zoals de Berliner of Wiener Philharmoniker en het Concertgebouworkest maar ook radio-orkesten uit Berlijn of Parijs op interpretatief vlak volledig naar zijn hand te zetten. De opnames bij Radio-Paris getuigen dat hij de orkestmusici *zijn* visie op de werken van Dvořák, Franck, Chopin en vooral Tsjajkovski compromissloos kon overbrengen en een gastdirectie voor hem ook in 1944 meer betekende dan enkele uren voor het concert eventjes enkele moeilijke passages uit de partituur door te nemen om nadien op de bok de maat te slaan. Zijn uitvoeringen zijn het resultaat van uren pijnlijke repetities, een praktijk die in een op efficiëntie gerichte maatschappij hedentendage groten-deels verloren is gegaan.

Willem Mengelberg

Le 7e Concert Public de Radio-Paris, donné le 29 novembre au Théâtre des Champs-Élysées, restera comme l'un des événements de la vie artistique à Paris.

Willem Mengelberg, l'un des meilleurs chefs d'orchestre que possède le monde, dirigeait le Grand Orchestre de Radio-Paris qui interpréta l'ouverture d'Egmont, la 8e Symphonie et la 7e Symphonie de Beethoven.

Une nombreuse assistance se pressait dans la salle du théâtre de l'avenue Montaigne, cadre habituel des traditionnels concerts du dimanche de Radio-Paris, et ce fut dans un silence impressionnant que, quelques minutes après 15 heures, le Maître monta à son pupitre et commença à diriger l'orchestre qui débuta par la fine ouverture d'Egmont.

Ce concert fut une véritable jouissance artistique.

Les spectateurs purent constater avec quelle maîtrise le Maître dirigeait l'imposant ensemble musical. Chaque musicien suivait son chef spontanément, réalisant ainsi l'harmonie parfaite qui, sans aucun doute, fut l'élément qui permit à ce concert de compter parmi les meilleurs que l'on entendit depuis longtemps à Paris.

Le public parisien, pourtant gâté en matière musicale, n'épargna pas ses applaudissements enthousiastes et chaleureux, qui allèrent au chef d'orchestre, mais également à tous les membres de l'orchestre.

Après le concert, nous avons pu nous entretenir durant quelques minutes avec Willem Mengelberg.

Ce ne fut pas facile de l'approcher car de nombreux « chasseurs d'autographes », ainsi que des amis et connaissances rencontrés au cours de ses galas, se pressaient autour de lui. Mais nous avons, malgré tout, réussi à nous isoler avec lui dans sa loge et à avoir même une conversation animée.

Ce petit homme trapu, qui tient le bâton de chef d'orchestre depuis de longues années, ne paraissait nullement fatigué après ces deux heures de concert... Peut-être les voyages aident-ils à rester jeunes !... Car, ainsi que Willem Mengelberg nous l'a dit, il n'est pas de grandes villes en Europe où il n'ait déjà donné des concerts, que ce soit Paris, Berlin, Londres, Budapest, etc...

William Mengelberg a également traversé l'océan et donné de nombreux concerts en Amérique : à Chicago, Philadelphie et surtout à New-York où il a dirigé, pendant une dizaine d'années, l'Orchestre Philharmonique.

Willem Mengelberg n'appartient pourtant pas, comme beaucoup de maîtres de la musique, à une famille de musiciens. Son père était architecte à Utrecht, où lui-même est né en 1871. C'est aussi à Utrecht que, pour la première fois, il a tenu le bâton de chef, à l'âge de sept ans, comme il nous le raconte en riant :

— Les employés de mon père le prièrent d'assister à une fête où je devais moi-même diriger leur chorale, ce que je fis sans hésiter, petit bout d'homme, et ce dont je ne fus pas fier !...

« C'est ainsi, ajoute en souriant Willem Mengelberg, que je suis le plus vieux chef d'orchestre du monde, car depuis cette époque, je compte soixante-quatre années de direction d'orchestre !

Pour terminer, nous avons parlé du Grand Orchestre de Radio-Paris qu'il venait de diriger.

Les louanges de Willem Mengelberg furent sincères et affirmatives :

— Le Grand Orchestre de Radio-Paris deviendra l'un des meilleurs orchestres symphoniques européens et j'ai eu grand plaisir à le diriger, car chacun de ses éléments a du talent en soi. Je ne peux qu'exprimer mes vœux d'entière réussite à mon jeune collègue Jean Fournet, qui a fondé cet orchestre et qui le dirige journellement.

Jean Marie.

(Photo Radio-Paris Baerthel.)

Les Ondes, 6 december 1942, naar aanleiding van Mengelbergs eerste concert met het Grand Orchestre de Radio-Paris op 29 november 1942, met Beethoven 7 en 8.

gallica BnF